

ПОБУДОВА КОМПІЛЯТОРІВ

Робоча програма навчальної дисципліни (Силабус)

Реквізити навчальної дисципліни

Рівень вищої освіти	другий (магістерський)
Галузь знань	12 Інформаційні технології
Спеціальність	121 Інженерія програмного забезпечення
Освітня програма	Інженерія програмного забезпечення інформаційних систем
Статус дисципліни	Нормативна
Форма навчання	очна (денна)
Рік підготовки, семестр	1-й курс, осінній семестр
Обсяг дисципліни	6 кредитів, 180 годин (36 годин — Лекції, 36 годин — Лабораторні, 108 годин - СРС)
Семестровий контроль/ контрольні заходи	Екзамен
Розклад занять	<i>перший семестр</i>
Мова викладання	Українська
Інформація про керівника курсу / викладачів	Лектор: к.т.н., доцент, Статівка Ю. І., statyvka-yu@lil.kpi.ua Комп'ютерний практикум: к.т.н., доцент, Статівка Ю. І., statyvka-yu@lil.kpi.ua _____, Сопов О.О. _____
Розміщення курсу	https://classroom.google.com/c/NzExNzA1NDcyOTEy?cjc=rz4otvg https://ecampus.kpi.ua

Програма навчальної дисципліни

1. Опис навчальної дисципліни, її мета, предмет вивчення та результати навчання

В курсі розглядаються як фундаментальні принципи створення і імплементації мов програмування загального призначення, так і практичні аспекти автоматизації розробки компіляторів з використанням новітніх технологій та інструментів.

Значна увага приділяється проектуванню мов програмування, їх специфікації, математичним основам представлення та опрацювання формальних мов та їх імплементації.

Розглядаються загальні та спеціалізовані засоби побудови компіляторів та інтерпретаторів: алгоритми лексичного, синтаксичного та семантичного аналізу, генерування коду (низького, проміжного чи високого рівня), засобів виконання коду цільової мови, такі засоби автоматизації, зокрема, як ANTLR4 тощо.

Метою дисципліни є опанування студентами теоретичних знань та набуття практичного досвіду проектування і імплементації мов програмування .

Предмет дисципліни — методи та алгоритми побудови, специфікації та імплементації мов програмування високого рівня.

Завдання. В результаті вивчення дисципліни у студентів повинні сформуватися наступні компетентності:

загальні:

- ЗК 01 - Здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу.

фахові:

- ФК 2 - Здатність розробляти і реалізовувати наукові та/або прикладні проекти у сфері інженерії програмного забезпечення.
- ФК 4 - Здатність розвивати і реалізовувати нові конкурентоспроможні ідеї в інженерії програмного забезпечення.
- ФК 5 - Здатність розробляти, аналізувати та застосовувати специфікації, стандарти, правила і рекомендації в сфері інженерії програмного забезпечення.
- ФК 7 - Здатність критично осмислювати проблеми у галузі інформаційних технологій та на межі галузей знань, інтегрувати відповідні знання та розв'язувати складні задачі у широких або мультидисциплінарних контекстах.
- ФК 12 - Здатність до використання базових ідей та методів для створення сучасних компіляторів

Після засвоєння навчальної дисципліни студенти мають продемонструвати такі програмні результати навчання:

- ПРН 2 - Оцінювати і вибирати ефективні методи і моделі розроблення, впровадження, супроводу програмного забезпечення та управління відповідними процесами на всіх етапах життєвого циклу.
- ПРН 6 - Розробляти і оцінювати стратегії проектування програмних засобів; обґрунтовувати, аналізувати і оцінювати варіанти проектних рішень з точки зору якості кінцевого програмного продукту, ресурсних обмежень та інших факторів.
- ПРН 7 - Аналізувати, оцінювати і застосовувати на системному рівні сучасні програмні та апаратні платформи для розв'язання складних задач інженерії програмного забезпечення.
- ПРН 9 - Обґрунтовано вибирати парадигми і мови програмування для розроблення програмного забезпечення; застосовувати на практиці сучасні засоби розроблення програмного забезпечення.
- ПРН 17 - Збирати, аналізувати, оцінювати необхідну для розв'язання наукових і прикладних задач інформацію, використовуючи науково-технічну літературу, бази даних та інші джерела.
- ПРН 18 - Знати і застосовувати на практиці фундаментальні концепції, парадигми і основні принципи функціонування мовних, інструментальних і обчислювальних засобів інженерії програмного забезпечення.

2. Пререквізити та постреквізити дисципліни (місце в структурно-логічній схемі навчання за відповідною освітньою програмою)

Пререквізити дисципліни. Знання, отримані при вивченні дисциплін: «Основи програмування» «Об'єктно-орієнтований аналіз та конструювання програмних систем», «Комп'ютерна дискретна математика», «Алгоритми та структури даних».

Постреквізити дисципліни. Компетенції, отримані студентами в процесі вивчення дисципліни «Побудова компіляторів» можуть бути використані при виконанні дипломної роботи.

3. Зміст навчальної дисципліни

Розділ 1. Основи теорії формальних мов

- Тема 1.1. Вступ. Формальні мови. Компіляція. Фази компіляції.
- Тема 1.2. Елементи теорії формальних мов.
- Тема 1.3. Скінченні автомати.

Розділ 2. Лексичний, синтаксичний та семантичний аналіз програм

- Тема 2.1. Лексичний аналіз програм.
- Тема 2.2. Автомат з магазинною пам'яттю (МП-автомат).
- Тема 2.3. Призначення та види синтаксичного аналізу. Метод рекурсивного спуску.
- Тема 2.4. Семантичний аналіз програм.
- Тема 2.5 Приклад реалізації семантичного аналізатора.

Розділ 3. Трансляція та виконання програм

- Тема 3.1. Проміжні форми подання програм.
- Тема 3.2. Трансляція у ПОЛІЗ і виконання ПОЛІЗ-програм.
- Тема 3.3. Віртуальні стекові машини. CLR. JVM.
- Тема 3.4. Переклад на CIL та Java-асемблер.

Розділ 4. Автоматизація розробки трансляторів.

- Тема 4.1. Засоби автоматизації розробки трансляторів
- Тема 4.2. ANTLR4 як компілятор компіляторів.
- Тема 4.3. Варіанти використання ANTLR4.

Розділ 5. Окремі питання розробки трансляторів.

- Тема 5.1. Генерування коду для регістрових машин.
- Тема 5.2. Оптимізація цільового коду.
- Тема 5.3. Розробка трансляторів. Підсумки.

4. Навчальні матеріали та ресурси

Основна література

1. Стативка Ю.І. Формальні мови: Основні концепти і представлення [Текст]: навч. посіб. / Ю. І. Стативка. – Київ: КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2023. – 87 с.
2. Медведєва В.М. Транслятори: лексичний та синтаксичний аналізатори [Текст] : навч. посіб. / В.М. Медведєва, В.А. Третяк. – К. : НТУУ «КПІ», 2012. – 148с.
3. Медведєва В.М. Транслятори: внутрішнє подання програм та інтерпретація [Текст] : навч. посіб. / В.М. Медведєва, В.А. Третяк. . – К. : Текст, 2015. – 144 с.
4. Aho, Alfred, Lam, Monica, Sethi, Ravi, Ullman, Jeffrey Compilers: Principles, Techniques, and Tools, 2nd edition. - Addison Wesley, 2006. - 1040 p.

Додаткова література

5. Hopcroft J. E., Motwani R., Ullman J. D. Introduction to Automata Theory, Languages, and Computation (3rd ed.). Pearson, 2013. 560 p.
6. A. V. Aho and J. D. Ullman, The Theory of Parsing, Translation, and Compiling, Vol. 1, Parsing. Prentice Hall, 1972. 1030 p.
7. Winskel G. The formal semantics of programming languages: an introduction. Cambridge, Massachusetts, London: MIT Press, 1993. 384 p.

Інформаційні ресурси

8. <https://www.antlr.org/>

9. <https://github.com/antlr/antlr4/blob/master/doc/getting-started.md>
10. <https://github.com/antlr/antlr4/blob/4.6/doc/index.md>
11. EBNF Visualizer: веб-сайт. URL: <http://dotnet.jku.at/applications/visualizer/>
12. EBNF 2 RailRoad: веб-сайт. URL: <https://github.com/matthijsgroen/ebnf2railroad>
13. Railroad Diagram Generator: веб-сайт. URL: <https://bottlecaps.de/rr/ui>
14. JFLAP Version 7.1 RELEASED July 27, 2018: веб-сайт. URL: <https://www.jflap.org/>
15. Rodger S. H., Finley T. W. JFLAP – An Interactive Formal Languages and Automata Package Jones & Bartlett Publishers, Sudbury, 2005. 212 p. – URL: <https://www2.cs.duke.edu/csed/jflap/jflapbook/jflapbook2006.pdf>
16. <https://learn.microsoft.com/en-us/dotnet/framework/tools/ilasm-exe-il-assembler>
17. <https://learn.microsoft.com/en-us/dotnet/framework/tools/ildasm-exe-il-disassembler>
18. <https://github.com/drstrng/Krakatau-noff>

Навчальний контент

5. Методика опанування навчальної дисципліни (освітнього компонента)

Лекційні заняття

Розділ 1. Основи теорії формальних мов

Лекція 1. Вступ. Формальні мови. Компіляція. Фази компіляції.

Місце та призначення компілятора в програмному забезпеченні комп'ютера. Основні блоки та їх взаємодія. Структура компілятора.

Лекція 2. Елементи теорії формальних мов.

Основні поняття: мова, граматики, виведення, сентенційна форма, рекурсивні правила.

Приведення граматики. Трансформація граматики. Усунення ϵ -продукцій. Усунення ланцюгових правил. Усунення марних символів. Факторизація граматики. Нормальна форма Чомскі.

Форми подання граматики мов програмування: БНФ, РБНФ. Синтаксичне дерево і абстрактне синтаксичне дерево. Синтаксичні діаграми.

Лекція 3. Скінченні автомати.

Поняття розпізнавача. Види розпізнавачів. Скінченні автомати. Визначення, правила функціонування, форми подання. Детерміновані скінченні автомати (ДСА). Недетерміновані скінченні автомати (НСА). Мінімізація ДСА. Автоматні мови. Еквівалентність множини регулярних і автоматних мов.

Розділ 2. Лексичний, синтаксичний та семантичний аналіз програм

Лекція 4. Лексичний аналіз програм.

Лексичний аналізатор. Призначення, вхід, вихід. Діаграма станів. Лексичний аналіз програм на основі діаграми станів (переходів). Приклад реалізації лексичного аналізатора на основі діаграми станів.

Лекція 5. Автомат з магазинною пам'яттю (МП-автомат).

Визначення, правила функціонування, форми подання. МП-автомат і контекстно вільні граматики.

Лекція 6. Призначення та види синтаксичного аналізу. Метод рекурсивного спуску. Призначення, види синтаксичного розбору. Низхідний розбір. Алгоритм рекурсивного спуску. Перетворення граматики для реалізації розбору без повернень та зациклювання. Приклад реалізації парсера на основі алгоритму рекурсивного спуску.

Лекція 7. Семантичний аналіз програм.

Семантика мови і поведінка програми. Аналіз відповідності програми семантиці, декларованій у специфікації мови.

Лекція 8 Приклад реалізації семантичного аналізатора.

Змінні: декларація, ініціація, l- і r-value. Типи змінних, констант, виразів, інструкцій (statements).

Розділ 3. Трансляція та виконання програм

Лекція 9. Проміжні форми подання програм.

Призначення проміжних форм, їх види. Польський інверсний запис. Алгоритм Дейкстри побудови ПОЛІЗ. Пріоритети.

Лекція 10. Трансляція у ПОЛІЗ і виконання ПОЛІЗ-програм. Postfix State Machine (PSM).

Переклад у ПОЛІЗ конструкцій мови високого рівня. Виконання ПОЛІЗ-програм: стекова машина Postfix State Machine (PSM). Розширення PSM.

Лекція 11. Віртуальні стекові машини. CLR. JVM.

Віртуальна стекова машина .Net. ILASM. ILDASM. Набір інструкцій CLR.

Віртуальна стекова машина Java. Набір інструкцій JVM. Засоби асемблювання та дизасемблювання для JVM. Асемблери та дизасемблери третіх сторін: Krakatau.

Лекція 12. Переклад на CIL та Java-асемблер.

Побудова компілятора на CIL. Асемблювання і виконання il-програм.

Побудова компілятора для JVM. Асемблювання і виконання j-програм.

Розділ 4. Автоматизація розробки компіляторів

Лекція 13. Засоби автоматизації розробки компіляторів

Огляд генератора парсерів: Yacc, Bison, Lex, Flex, Happy, BNFC, ANTLR4.

Лекція 14. ANTLR4 як компілятор компіляторів.

ANTLR4: Структура, встановлення, використання. Засоби проєктування та часу виконання. Особливості представлення граматики.

Лекція 15. Варіанти використання ANTLR4.

Варіанти використання ANTLR4. Інтегрування згенерованих компонент у Java-застосунок. Інтегрування згенерованих компонент у Python-застосунок.

Розділ 5. Окремі питання розробки компіляторів.

Лекція 16. Генерування коду для реєстрових машин..

Тріади і тетради як проміжна форма подання програми.

Генерування триадресного коду.

Лекція 17. Оптимізація цільового коду.

Методи оптимізації цільового коду. Оптимізація лінійних фрагментів програм, логічних виразів, інших синтаксичних конструкцій.

Лекція 18. Побудова компілятора. Підсумки.

Огляд курсу: концепти, технології, інструменти. Набутий досвід у контексті розробки і реалізації мов програмування. Сучасні тенденції розробки та імплементації мов програмування.

Лабораторні заняття

Лабораторне заняття 1. Мови програмування. Структура і функції транслятора. Мови програмування. Типологія мов програмування. Парадигми. Інструменти розробника. Компілятори та інтерпретатори. Структура і функції компілятора. Структура специфікації — лексика, синтаксис, семантика.

Лабораторне заняття 2. Елементи теорії формальних мов. Формальні мови. Ланцюжки, операції над ними. Формальні граматики. Виведення. Побудова граматики за описом мови. Побудова опису мови за граматиною.

Лабораторне заняття 3. Скінченні автомати. Детерміновані скінченні автомати (ДСА). Мінімізація ДСА. Недетерміновані скінченні автомати (НСА). Приведення НСА до ДСА. JFLAP. Еквівалентність множини регулярних і автоматних мов.

Лабораторне заняття 4. Представлення ЛР 1. Представлення/захист специфікації розробленої мови програмування. Ревью специфікації розробленої мови програмування.

Лабораторне заняття 5. Лексичний аналіз програм. Граматика мови програмування, необхідна для лексичного аналізу. Таблиця символів мови (Таблиця лексем мови). Діаграма станів (переходів). Представлення даних у коді. Лексичний аналізатор (сканер).

Лабораторне заняття 6. Представлення ЛР 2. Представлення сканера для розробленої мови програмування. Ревью сканера розробленої мови програмування.

Лабораторне заняття 7. Приведення граматик. Форми подання граматик. Усунення ϵ -продукцій. Усунення ланцюгових правил. Усунення марних символів. Факторизація граматик. Нормальна форма Чомскі.

Лабораторне заняття 8. Семантика мови і поведінка програми. Типи і оголошення. Перевірка типів. Приведення типів. Семантика синтаксичних конструкцій.

Лабораторне заняття 9. Представлення ЛР 3.

Представлення синтаксичного та семантичного аналізаторів для розробленої мови програмування.

Ревю синтаксичного та семантичного аналізаторів для розробленої мови програмування.

Лабораторне заняття 10. ПОЛІЗ. Віртуальна стекова машина

Алгоритми трансляції у ПОЛІЗ та виконання поліз-програм. Побудова та розширення PSM.

Лабораторне заняття 11. Представлення ЛР 4.

Ревю транслятора з розробленої мови у ПОЛІЗ. Виконання ПОЛІЗ-програм у PSM.

Лабораторне заняття 12. Індустріальні віртуальні стекова машини .Net (CLR) та JVM.

Огляд CLR та CIL, JVM та Java-асемблера.

Лабораторне заняття 13. Представлення ЛР 5.

Ревю компілятора з розробленої мови на CLR та JVM.

Лабораторне заняття 14. Граматики в нотації ANTLR4.

Структура, особливості нотації ANTLR4.

Лабораторне заняття 15. Варіанти використання ANTLR4.

Варіанти використання ANTLR4. Генерування компонентів прикладних програм.

Лабораторне заняття 16. Представлення ЛР 6.

Ревю прикладної програми з інтегрованими компонентами, згенерованими засобами ANTLR4 для розробленої мови.

Лабораторне заняття 17. Генерування коду для реєтрової машини.

Проектування генератора коду. Оптимізація коду.

Лабораторне заняття 18. Підсумкове заняття.

Обговорення досвіду в контексті розробки і реалізації мов програмування.

Обговорення шляхів вдосконалення структури/змісту дисципліни.

Підсумки академічної діяльності.

5.1 Тематика робіт комп'ютерного практикуму/лабораторних робіт

1. Специфікація мови програмування.
2. Лексичний аналіз програм.
3. Синтаксичний та семантичний аналіз програм.
4. Трансляція у ПОЛІЗ та виконання програм.
5. Трансляція для віртуальної стекової машини (CLR/JVM).
6. Автоматизація побудови компіляторів.

6. Самостійна робота студента

<i>№ з/п</i>	<i>Розділ</i>	<i>Тема</i>	<i>Джерела</i>	<i>Контроль</i>
1	1	Однопрохідний компілятор.	[2, розд. 1.2]	на практ. заняттях

2	1	Робота з граматиками у JFLAP.	[1, розд. 1.5; 15, розд. 3]	на практич. заняттях
3	1	Класифікація граматик Чомські.	[1, розд. 1.3.4; 2, розд. 2.1.2]	на практич. заняттях
4	1	Усунення лівої рекурсії.	[1, розд. 1.3.5]	на МКР
5	1	Ebnf-visualizer (чи аналогічні інструменти) для генерування синтаксичних діаграм.	[1, розд. 1.2.4]	на практич. заняттях, РГР
6	1	Робота з регулярними виразами у JFLAP.	[15, розд. 4]	на практич. заняттях
7	1	Робота з скінченними автоматами у JFLAP.	[15, розд. 4]	на практич. заняттях, РКП 1, МКР
8	2	Лексичний аналіз методом розбору до роздільника.	[1, розд. 3.2]	на практич. заняттях,
9	2	Робота з МП-автоматами у JFLAP.	[1, розд. 1.3.4; 15, розд. 5]	на практич. заняттях, МКР
10	2	LL(k) і LR(k)–аналіз.	[4, розд. 4.4.3, 4.6.1]	на практич. заняттях, на екзамені
11	3	Використання ILASM і ILDASM.	[16; 17]	на практич. заняттях, екзамен, РКП 5
12	3	Використання java-асемблерів третій сторін: Krakatau.	[18]	на практич. заняттях, РКП 5

Політика та контроль

7. Політика навчальної дисципліни (освітнього компонента)

Система вимог при вивченні дисципліни:

1. правила відвідування занять: заборонено оцінювати присутність або відсутність здобувача на аудиторному занятті, в тому числі нараховувати заохочувальні або штрафні бали. Відповідно до РСО даної дисципліни бали нараховують за відповідні види навчальної активності на лекційних та практичних заняттях.
2. правила поведінки на заняттях: студент має можливість отримувати бали за відповідні види навчальної активності на лекційних та практичних заняттях, передбачені РСО дисципліни. Використання засобів зв'язку для пошуку інформації на гугл-диску викладача, в інтернеті, в дистанційному курсі на платформі Сікорський здійснюється за умови вказівки викладача;
3. політика дедлайнів та перескладань: якщо студент не проходив або не з'явився на МКР (без поважної причини), його результат оцінюється у 0 балів. Перескладання результатів МКР не передбачено;
4. політика щодо академічної доброчесності: Кодекс честі Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут» <https://kpi.ua/files/honorcode.pdf> встановлює загальні моральні принципи, правила етичної поведінки осіб та передбачає політику академічної доброчесності для осіб, що працюють і навчаються в університеті, якими вони мають керуватись у своїй діяльності, в тому числі при вивченні та складанні контрольних заходів з дисципліни «Побудова компіляторів»;

5. при використанні цифрових засобів зв'язку з викладачем (мобільний зв'язок, електронна пошта, переписка на форумах та у соцмережах тощо) необхідно дотримуватись загальноприйнятих етичних норм, зокрема бути ввічливим та обмежувати спілкування робочим часом викладача.

8. Види контролю та рейтингова система оцінювання результатів навчання (РСО)

Система рейтингових (вагових) балів та критерії оцінювання

Поточний контроль: активність — питання і відповіді на лекційних заняттях, питання і відповіді та участь у ревію на лабораторних заняттях; вправи на лабораторних заняттях; МКР; виконання завдань до лабораторних занять; виконання та представлення робіт комп'ютерного практикуму.

1) Активність

Активність (частота, змістовність) участі студента у процесі обговорення відповідних тем на заняттях — питання і відповіді на лекційних заняттях, питання і відповіді та участь у ревію на практичних заняттях, виконання вправ на практичних заняттях оцінюється, максимум, 10 балами, які може отримати кожен студент за семестр.

2) Роботи комп'ютерного практикуму

Максимальна кількість балів за виконання кожної роботи — 5 балів, за захист — 5 балів. Отже виконання та захист однієї роботи може становити 10 балів.

Тоді максимальна кількість балів за усі виконані роботи комп'ютерного практикуму становить 60 балів.

Критерії оцінювання:

Виконання та захист робіт комп'ютерного практикуму:

- правильне функціонування розробленого модуля є необхідною умовою зарахування виконаної роботи;
- якісно оформлений код та звіт;
- виконана і представлена частково (не представлена) — відповідна частка від максимальної кількості балів;
- захист передбачає:
 - коротку змістовну доповідь (до 3 хвилин);
 - змістовні відповіді на питання чи зауваження;
 - вміння вносити зміни до коду (необхідні або для розгляду альтернативних варіантів).

3) Модульна контрольна робота

Максимальна кількість балів за модульну контрольну роботу дорівнює 10 балів.

Якість виконання роботи:

- виконана у повному обсязі з необхідними текстовими поясненнями дій та результатів – максимальна кількість балів;
- виконана частково з поясненнями — відповідна частка від максимальної кількості балів;
- виконана без текстових пояснень дій та результатів – не більше 5 балів;

4) Складання іспиту

Максимальний ваговий бал $r_{\text{ісп}}=20$

На іспиті студент виконує письмово роботу, яка містить два теоретичних питання. Теоретичні питання оцінюються максимально по 10 балів.

Умови позитивної проміжної атестації

Для отримання „зараховано” з першої проміжної атестації студент матиме не менше ніж 10 балів.

Для отримання „зараховано” з другої проміжної атестації студент матиме не менше ніж 30 балів.

Умови допуску до *іспиту*

Необхідною умовою допуску до іспиту є виконання чотирьох лабораторних робіт з п'яти перших (тобто з робіт ЛР1-ЛР5), а також стартовий рейтинг (R_c) не менше 40 балів.

Розрахунок шкали (R) рейтингу:

Сума вагових балів контрольних заходів протягом семестру (шкала рейтингу) складає:

$$R = r_{\text{акт}} + r_{\text{практ}} + r_{\text{мкр}} + r_{\text{ісп}} = 10+60 + 10 + 20= 100 \text{ балів.}$$

Максимальний стартовий рейтинг становить $R_c = r_{\text{акт}} + r_{\text{практ}} + r_{\text{тв}} + r_{\text{мод}} = 80$ балів.

Рейтинг іспиту дорівнює 20 балів. Мінімальний рейтинг допуску до іспиту становить 40 балів.

Таким чином, рейтингова шкала з кредитного модуля складає

$$R = 80+20=100 \text{ балів.}$$

Для отримання студентом відповідних оцінок рейтингова оцінка студента переводиться згідно таблиці:

Бали	Оцінка
95 - 100	Відмінно
85 - 94	Дуже добре
75 - 84	Добре
65 - 74	Задовільно
60 - 64	Достатньо
Менше 60	Незадовільно
R < 40 або виконано менше чотирьох робіт комп'ютерного практикуму з переліку ЛР1-ЛР5	Не допущено

9. Додаткова інформація з дисципліни (освітнього компонента)

Робочу програму навчальної дисципліни (силабус) «Побудова компіляторів»:

Склав доцент кафедри ІІІ к.т.н., доц. Стативка Юрій Іванович

Ухвалено кафедрою ІІІ (протокол № 16 від 29.05.2024 р.)

Погоджено Методичною комісією факультету¹ (протокол № 10 від 21.06.2024 р.)

¹

Методичною радою університету – для загальноуніверситетських дисциплін.